

A SZEGÉNYSÉG GLOBÁLIS PROBLÉMÁI ÉS A FEJLESZTÉSI EGYÜTTMŰKÖDÉS

A XXI század globális problémái között különösen lényeges a szegénység. A szegénység valójában a világon ősidők óta jelen volt. Szinte valamennyi világvallás tanításai foglalkoztak enyhítésének fontosságával. Világméreteken az első átfogó elemzést a szegénység nagyságáról Angliában készítette egy Gregory King nevű, magát politikai matematikusnak tituláló tudós, aki valójában a házasságokat, születéseket, temetéseket, az agglagényeket és a gyermektelen özvegyeket sújtó adók kivetésével foglalkozott. Ennek alapján igen jó lehetőségei voltak a jövedelmi viszonyok tanulmányozására. Könyve „Természetes és Politikai Megfigyelések és Következtetések Anglia Helyzetéről és Feltételeiről” [1] 1696-ban jelent meg, s adatai 1688-ra vonatkoznak. 26 „társadalmi osztály helyzetét elemezte, az arisztokrataktól a legalsóbb rétegekig megállapította, hogy a háztartások egyharmada kevesebbet költ jövedelmeinél, kétharmada számára pedig a jövedelmeik nem elégségesek megélhetésükhöz. Ezeket adományokból segítik. Sok angol, francia, orosz és belga szakember foglalkozott a jövedelmi viszonyok empirikus vizsgálatával a XVIII. században. A XIX. században különösen elszaporodtak a szegénység problémáival foglalkozó empirikus vizsgálódások, amelyek jövedelmek alapján megkísérelték meghatározni a szegénység szintjén élők számát. Boot, Engels és mások. A legpontosabb számításokat az angol Rowntree végezte. [2] A XX század első felében a szegénység okainak, következményeinek, jellemzőinek tudományos igényű elemzése sokat fejlődött és pontosabbá vált. Ezek a tanulmányok jelentős részben a tudományos kíváncsiságot voltak hivatva kielégíteni, részben alapul szolgáltak a kormányok vagy különböző politikai és emberbaráti szervezetek programjaihoz. A XX. század második felében kialakult globális viszonyok a nemzetközi szervezetek számára is igen fontos kérdéssé tették a világ szociális viszonyainak elemzését, a növekvő társadalmi egyenlőtlenségek és a szegénység okainak és következményeinek feltárását valamint a szükséges közös tennivalók meghatározását. Ez a feladat valószínűleg lényeges marad a XXI. században is.

A XX. század második felében, különösen a 70-es évektől kezdve gyorsult a szegények és a gazdagok közötti kettős szakadék mélyülése. Gyorsabban mélyült és a nemzetközi szervezetek számára különösen lényeges problémává vált az országok közötti szakadék és a kapcsolat a szegénység államok közötti és államok keretei között kialakult okai és következményei között.

Növekvő szakadék a szegények és a gazdagok között

Gazdaságtörténészek számításai szerint a jövedelmek különbsége a leggazdagabb és legszegényebb ország között évszázadok óta nő. Legszegényebb és leggazdagabb ország átlagjövedelmének aránya a következőképp változott.

1820	3:1
1913	11:1
1950	35:1
1970	44:1
2002	82:1

Forrás: UNDP Human Development Report, 1999 és World Bank, World Development Report 2003 alapján számítva.

Az államok közötti gazdasági egyenlőtlenségek növekedésében szerepet játszottak a történelmi adottságok (pl. a gyarmattartó országok a gyarmati népek rovására gazdagodtak) a kulturális elmaradottság, amelyik megnehezítette felemelkedésüket, a nemzetközi munkamegosztásban elfoglalt hely, társadalmi,

és földrajzi tényezők, az intézmények fejletlensége stb. A történelemtudományt sokáig foglalkoztatta pl. az, hogy milyen tényezők hatására gyorsult Európa vagy az USA fejlődése a világ többi részéhez képest.

Az egyenlőtlenségek növekedésének másik, különösen kegyetlen kifejeződése a tömegnyomor, amelynek terjedésében ugyancsak sok tényező játszott és játszik szerepet. Annak meghatározása, hogy kik tartoznak ebbe a kategóriába mindenekelőtt azért vált fontos kérdéssé, hogy a szegénység elleni küzdelem feladatait pontosabban tudják felmérni. A méretek valóban hatalmasak. A XXI század elején, a világ lakóinak több mint fele kevesebb mint napi két dollárból él. A napi 2 dolláros (1998-as változatlan dollárértékben) jövedelmet tekintik a globális létminimumnak. A nyomorszint a napi 1 dolláros illetve ez alatti jövedelem. Több mint 1,2 milliárd embernek napi átlagos jövedelme 1 dollárnál kevesebb. Egyébként a szakértők körében is vita folyik arról, hogy a napi egy dolláros küszöb mennyire tükrözi reálisan a ténylegesen nyomorban élők helyzetét s egyesek azt ajánlják, hogy célszerűbb lenne a napi két dolláros küszöbértéket használni a statisztikák összeállításához. (A szegénység méreteire vonatkozó statisztikai adatok egyébként mindig is bizonytalanok voltak.)

Globális méretekben, a fejlett államokban élő egymilliárd embernek jut a földön realizált jövedelmek 60%-a, s 3,5 milliárdnak a jövedelmek 20%-a.

A XXI. század elejére annak ellenére súlyos globális problémákat jelentett és lényeges kihívásként maradt a szegénység, hogy egyes országokban nem jelentéktelen eredmények születtek a nyomor legrosszabb formáinak mérséklésében. A világ több térségében, pl. a rendszerváltó országokban nőtt is a szegények száma és aránya.

Az egyenlőtlenségek növekedésének egyik igen jelentős forrása a tulajdonviszonyok alakulása. A XX. század második felében radikálisan megváltoztak a rendszerben a tulajdonviszonyok. A privatizáció, a tőkének koncentrációja, s a pénz, valamint az értékpapírpiacok által biztosított új lehetőségek nyomán nőtt a gazdagok száma. Becslések szerint a világon a XXI. század elején 7,2 millió ember él, akinek vagyona 1 millió dollár felett van. Ezek ellenőrzik a világ tőkéjének egyharmadát, összesen kb. 88 billió (nyolcvannyolcezer milliárd dollárt). A dollármilliárdosok száma 425, s közülük 274 él az Egyesült Államokban.

A „Világvagyon Jelentés” szerzői szerint 1986–2000 között a milliomosok száma Ázsiában 600%-kal, Európában 410%-kal, Észak Amerikában 300%-kal, a Közel-Keleten 210%-kal, Latin Amerikában 220%-kal és Afrikában 190%-kal nőtt. Megoszlásuk a következő volt a kontinensek között:

Észak-Amerika	32,7%
Európa	26,8%
Ázsia	18,2%
Latin Amerika	12,3%
Közel-kelet	4,8%
Afrika	1,9%

Forrás: World Wealth Report: Merrill Lynch/
Cap Gemini Ernst and Young. New York. 2001.

A világ milliomosainak és milliárdosainak túlnyomó többsége aktív üzletember maga is. A milliomosok és milliárdosok egyik nagy „gondja” vagyonuk menedzselése. Ez nemcsak a befektetések jellegére és szerkezetére vonatkozik, hanem arra is, hogy miképpen tudják adóikat minimálisra csökkenteni.

2003-ban a világ 6,3 milliárd lakosából az ENSZ-ben kialakított mutatók alapján (napi 2 dollár vagy ennél kevesebb jövedelem) mintegy 2 milliárd volt szegénynek tekinthető, közülük 1,2 milliárd él a nyomorszinten vagy ez alatt (napi 1 dollár vagy ennél alacsonyabb jövedelem).

Abszolút és relatív szegénység

- a) A legnagyobb létszámú a tartós és tömeges szegénység a fejlődő országokban. Ez is több formában létezik. Jelentős az eltérés pl. a falusi és városi szegénység között.
- b) Számottevőek a szegénység szigetei a fejlett ipari országokban: Ez egyeseknél tartós, másoknál átmeneti állapot, a marginalizáltság, illetve átmeneti tényezők, pl. munkanélküliség hatására.
- c) A szegénység a volt szocialista országokban. Tömeges megjelenése új. Bizonyos fokú szegénység mindig is létezett a volt szocialista országokban: az alacsony képzettségűek, a kirekesztettek és a nyugdíjasok körében. A társadalmi, egészségügyi szolgáltatások és egyéb segélyek mérsékeltek a szegénység következményeit. A rendszerváltás új helyzetet teremtett: munkanélküliség, jövedelemcsökkenés, társadalmi marginalizáltság a társadalmi szolgáltatások lemorzsolódása miatt.

Vitatott kérdés az, hogy a szegénység, illetve ennek növekedése a piacgazdaság tartós tendenciáinak következménye-e, vagy átmeneti jellegű? A nemzetközi tapasztalatok szerint a szegénység növekedésének vannak ciklikus, vagyis a piacgazdasági recessziók következtében fellépő okai. A szegények egy része tehát átmenetileg kerülhet ebbe a helyzetbe. Vannak ugyanakkor a szegénységnek strukturális okai is, vagyis olyanok, amelyek a jövedelem és vagyoneelosztás jellegéből, illetve egyes társadalmi rétegek és csoportok tartós társadalmi és gazdasági alávetettségéből következnek.

Globális méretekben, s az országok között is jelentős különbségek vannak a szegénység jellegében, tartósságában, s kezelésének módjaiban is.

A Világbank és az ENSZ szakértői elemzései különbséget tesznek a relatív és abszolút szegénység között. A relatív szegénység adott közösségen belüli feltételekhez viszonyított, illetve az egyenlőtlenségben mért szegénység. Ez jelentősen nőtt a legtöbb országban.

A következő adatok a XXI. század elejére vonatkozó adatok, a főbb térségekben kialakult arányokat mutatják.

A lakosság magasjövedelmű és alacsonyjövedelmű 20%-ának részaránya a jövedelmekből (2000 körül)

Ország v. térség	Felső 20%	Alsó 20%
Afrika	50	5
Kína	47	6
India	48	8
Pakisztán	67	7
Latin-Amerika	40	3
Oroszország	53	5
USA	50	5
Ukrajna	43	8
Mexikó	58	3
Egyiptom	40	9
Brazília	61	4

Forrás: United Nations Division of Social Policy and Development 2004.

Világméretekben tehát, ha csupán a globális megoszlást vesszük alapul, a föld lakóinak gazdag 20%-a az összes jövedelmek 83%-át, a legszegényebb 20% a jövedelmek 1,5%-át kapta 2000-ben. A föld 4-5 országának kivételével a tendenciák a nemzeti keretek közötti jövedelem és vagyonegyenlőtlenségek növekedésére utalnak.

A relatív helyzet romlása jelentős mértékben a vagyoni különbségek növekedésével függ össze. A tőkejövedelmek aránya az összjövedelmekből, különösen a fejlett és a volt szocialista országokban növekedett. (Ez utóbbiakban a privatizáció következtében.) Nyilvánvaló, hogy ez döntő mértékben a magasjövedelműek további jövedelemnövekedéséhez járult hozzá.

Az abszolút szegénység az alapvető emberi szükségletek kielégítésének képtelenségére utaló állapot. Kedvező fejleménynek tekinthető, hogy a napi egy dollárral, vagy ennél kevesebb jövedelemmel rendelkező szegények aránya a világ lakosságából az elmúlt 20 évben figyelemreméltóan csökkent. A Világbank adatai szerint globális méretekben az 1985-ös 32%-ról, 20% alá esett vissza. A javulás mindenekelőtt két országban, Kínában és Indiában ment végbe. Ebben döntő szerepet játszottak a nemzeti kormányok és a nemzetközi szervezetek programjai, a népesség növekedésének lassulása, gazdasági növekedés gyorsulása és a foglalkoztatottság növekedése. A következő táblázat a szegénység regionális megoszlását mutatja bolygónkon.

A szegénység regionális megoszlása 2000 körül

Térség	Szegények száma (millió)	A lakosság százalékában
Dél Ázsia (India, Pakisztán, Banglades, Sri Lanka, Bhután, Nepál)	562	49
Kelet Ázsia	220	12
Afrika (trópusi)	224	48
Közel-Kelet és Észak-Afrika	75	34
Latin-Amerika	110	25,
Összesen	1191	25,5
Volt szocialista országok	63	15,9
USA	29	12,5
Nyugat-Európa	60	15

Forrás: World Bank 2001

A szegények területi megoszlása fontos kérdés az országok keretei között is. 2000 elejére vonatkozó statisztikai adatok szerint a fejlődő világ szegényei közül kb. 1 milliárd falun él. A falusi lakosság aránya az össznépesség körében ezekben az országokban 60% volt, a szegények körében több mint 80%. A falusi szegénység rejtettebb, nehezebben orvosolható és kezelhető. A fejlődő világ számos országában ezt a réteget különösen nagymértékben sújtják a természeti katasztrófák is.

Bolygónkon különösen súlyos probléma a gyermekszegénység

A XXI. század első évtizedének közepén a világon élő gyermekek több mint egynegyede, a fejlődő országokban élő gyermekek közel 40%-a abszolút nyomorban él. Eltartóik jövedelme napi egy dollárnál alacsonyabb. A megszületett csecsemők közel 10%-a nem éri meg ötödik születésnapját. Annak a valószínűsége a fejlődő országokban, hogy a lakosság legszegényebb 20 százalékához tartozó gyermek meghal ötéves korának elérése előtt, kétszer nagyobb, mint a jómódú 20%-hoz tartozóké. A fejlődő országokban a gyermekek csaknem egyötöde nem jár iskolába, s a beiratkozottak egynegyede néhány osztályt végez el csupán. Az 5-14 év közötti gyermekek egyötöde, mintegy 250 millió gyerek végez többé-kevésbé rendszeres fizikai munkát ültevényeken, gyárakban vagy háztartási cselédként. Többségüket megfosztották a családi kapcsolatoktól, nem jutnak iskolába és az utcákon élnek. Afrikában, a Közel-Keleten és egyes ázsiai országokban nem ismeretlen jelenség a gyermekrablás sem. A gyermekkereskedelemben egy gyermek ára 3-400 dollártól 10-12000 dollárig terjed. A rabslasokban élő és dolgozó gyermekek száma megközelíti a 6 milliót. 1,8-2 millió a gyermek prostituáltak száma.

Változik a szegények területi elhelyezkedése is. A fejlődő világban a következő két-három évtizedben a falusi szegénység egyre nagyobb tömegben „települ át” a városokba. A XXI. század elején még a falusi lakosság körében Latin-Amerikában 66% a szegények aránya, kb. kétszer akkora, mint a városokban. Ázsiában a falusi szegények aránya a lakosság körében 30-33% körüli, a városi szegényeké kb. 15-20%. Afrikában a szegények aránya a falusi lakosság körében kb. 38-40%, a városiak körében 20-25%. A szegények beáramlása a városokba szorosan kapcsolódik a szuperurbanizációhoz. Az elvándorlást a

falvakból a legtöbb új metropolisban a fejlődő világban nem kíséri a városi munkalehetőségek növelése és az urbanizált életmód terjedése. Városi nyomortelepek tömegei jönnek létre és a falusi szegénység áthelyeződik a városi településekre, degradálva azokat. A fejlődő országokban hatalmas megvárosok alakulnak ki, amelyek körül viskókban és barakkokban élő milliók koncentrálnak. A városokban különösen jelentős a szegények aránya a nők és a gyermekek körében. Becslések szerint a városi szegények kb.70%-a nő.

A gyermekek és a fiatalok életfeltételeiben a városi szegénység különösen radikális változásokat hozott. Gyorsan bomlik a falusi életre jellemző hagyományos nagycsalád, amelyben több nemzedék él együtt, támogatja egymást és adja át egymásnak értékeit, tapasztalatait. A gyermek az atomizált családokban és különösen a viskó és barakkvárosok szegény környezetében kevésbé védett, s helyzete lényegesen nagyobb mértékben függ a társadalmak gondoskodásától. Tömegessé válnak az erőszak különböző formáinak, fiatalkori bűnözésnek és prostitúciónak kitett utcagyerekek. Az utcagyerekek száma 2000-ben kb. 100 millió volt. Ezek 50%-a Latin Amerikában élt. Igen gyorsan nő az utcagyerekek száma az afrikai társadalmakban is. Körükben különösen gyorsan terjed az AIDS. Az új HIV fertőzöttek 16%-a tizenöt éven aluli és 42%-uk tartozik a 15-24 év közötti korcsoportba.

A szegénység okairól és következményeiről

Az adatok és a tendenciák elemzése szerint az abszolút szegénység a világon nem marginális jelenség, amelyet jótékonysággal, vagy fejlesztési segélyekkel enyhíteni lehet, hanem a világrend és az egyes államok viszonyaiból következik. Mély, a gazdaságok és társadalmak szerkezetében valamint a világgazdaság működésében rejlő okok felelősek a szegénységért.

A fejlődő országokban, gazdasági és társadalmi okokból, igen szoros összefüggés van a gyors népességnövekedés és a szegénység növekedése és a gazdasági fejlődés üteme között.

A szegénység okai között első helyen a munkalehetőségek hiányát, a teljes vagy részleges munkanélküliséget kell kiemelni. A fejlődő országok többségét tartós és mély foglalkoztatási válság jellemzi. Gyorsan nő a munkaképes korba lépők illetve a munkát keresők aránya, s lényegesen lassabban nőnek, illetve stagnálnak a megélhetést biztosító munkalehetőségek. A munkaképes korúak igen nagy hányada nyomorúságos jövedelmeket biztosító informális szektorban dolgozik, illetve különböző idénymunkákhoz jut. A munkát keresők számához képest igen lassan bővülnek a munkalehetőségek a gazdaságok modern szektorában.

A munkalehetőségek hiánya részben összefügg a szegénység okai közötti másik igen jelentős tényezővel, a megfelelő képzettség hiányával és a funkcionális írástudatlanság jelentős méreteivel sok fejlődő országban. Világméretekben lényeges szerepet játszik a tartós szegénységben az etnikai vagy vallási okokból eredő társadalmi kirekesztettség is.

Az elmúlt évtizedekben hozzájárultak a szegénység növekedéséhez a polgárháborúk, az államok közötti konfliktusok és a növekvő számú természeti katasztrófák is.

Természetesen növelik a szegénységet a már említett vagyon, illetve jövedelemelosztási egyenlőtlenségek.

A volt szocialista országokban a szegénység növekedését okozó tényezők között különlegesen fontos szerepet játszott a rendszerváltással összefüggő társadalmi és gazdasági válság, amelyik nemcsak a termelés csökkenését, hanem az állami támogatások leépítését is eredményezte. Sok országban összeomlott a szociális szektor és jelentősen csökkentek a reáljövedelmek.

Világméretekben különös figyelmet igényel a külső tényezők szerepe a szegénység növekedésében. Ezek részben gazdaságpolitikai eredetűek, részben a nemzetközi gazdasági kapcsolatok jellegében gyökereznek.

A gazdaságpolitikai eredetű tényezők között sok vitát váltott ki az, hogy pl. a Világbank és a Nemzetközi Valutaalap által az országokra kényszerített szerkezeti alkalmazkodási programok, s gyakran ezzel párosuló hibás állami politikai döntések milyen mértékben felelősek a szegénység növekedéséért. A két szervezet nyomására pl. Latin-Amerikában a kényszertakarékossági intézkedések nyomán az oktatási kiadásokat 25%-al csökkentették. Afrikában a felére csökkent a beiskolázás, 37 szegény eladósodott

ország felére csökkentette eü. kiadásait) Az adott országokra kényszerített liberalizációt is gyakran marasztalták el, amelyik nemegyszer munkahelyek megszűnéséhez is vezet.

Azt is vitatják a szakemberek, hogy a globalizáció milyen szerepet játszik a szegénység alakulásában. A globalizációs folyamat a társadalmakat eddig 3 nagy csoportra osztotta: a globalizáltakra, akik olyan jövedelemmel rendelkeznek, hogy élvezhetik azokat a javakat és szolgáltatásokat, vagy legalábbis azok jórésztét, amelyeket a XXI. század ajánl. Ebbe a csoportba a föld lakóinak kb. egyötöde sorolható. Döntő többségük a fejlett világban él. A másik véglelet a világon azok alkotják, akik kiszorultak vagy kirekesztődtek a globalizációs folyamat előnyeiből, illetve annak hátrányai sújtják őket: a világ parasztságának döntő többsége, a szakképzetlenek tömegei stb. Ezek a föld lakóinak kb. felét jelentik. A közbelső 30% „mozgásban van” s mindkét csoporthoz csapódhat. Fontos kérdés az is, hogy vajon a részvétel a világkereskedelemben, a közvetlen külföldi tőkebefektetések hatása, a nyersanyagárak alakulása, a cserearányok romlása, a fejlődő országok áruit a fejlett országokban sújtó vám és egyéb korlátozások mennyiben felelősek a szegénységért? Nyilvánvaló, hogy erre csak az egyes országok vonatkozásában végzett konkrét elemzés alapján lehet érdemi választ adni.

Melyek a szegénység legfontosabb politikai, társadalmi és gazdasági következményei?

Szükséges és célszerű lenne különböző szinten, pl. az egyének, családok egyes társadalmi csoportok, az egyes régiók, az államok és a globális viszonyok szintjén elemezni a szegénység következményeit. Erre ennek az előadásnak a keretében nincs mód. Nyilvánvaló, hogy a szegénység egyik alapvető következménye az egyének számára a képtelenség az alapvető emberi szükségletek olyan kielégítésére, amelyik biztosíthatja normális életfeltételeiket. Ezek között is különösen jelentős probléma az éhség, a rosszul tápláltság. Ezt sokan a világgazdaságban az agrárszektor lassú fejlődésének is tulajdonítják, a népesség növekedéséhez viszonyítva. Az elmúlt évtizedekben azonban a világ mezőgazdasági termelésének bővülése – globálisan – lényegében lépést tartott a lakosság növekedésével, a jövedelmek egy főre számított alakulása nyomán fellépett nagyobb minőségi igényekkel, a változó fogyasztói szokásokkal és az ipari növények iránti kereslettel is. A fejlődés azonban időben és térben egyaránt egyenlőtlen volt globális méretekben egyes térségekben időről-időre a túltermelés, másutt a hiány okozott problémákat. Nem került ugyan sor olyan mértékű éhínségekre, mint a korábbi évszázadokban, vagy a XX. század első felében. Az alultápláltság azonban a világ több térségében tartóssá vált s közel egymilliárd embert sújt s kb. 400 millióra tehető az éhezők száma. A tömeges éhezés elkerülésében jelentős szerepet játszott, hogy Kína és India a XX. század végére meg tudta oldani lakói többségének élelmiszer ellátását. Segítettek a nemzetközi programok is a világ élelmezési biztonságának javulásában. Az élelmezési válságok, éhínségek fő okai között XX. század második felében gyakrabban szerepelt a szegénység, a kirekesztettség, illetve polgárháborúk, mint az agrárszektor zavarai, illetve természeti csapások.

A szegénység következményei között lényegesek a rossz egészségügyi és higiéniai viszonyok, kiszolgáltatottság, a nagyobb sebezhetőség a természeti csapásoktól stb.

Globális méretekben igen szoros korreláció bizonyítható a szegénység és a belső társadalmi konfliktusok, polgárháborúk között. Vitatott, hogy a nemzetközi terrorizmusban milyen szerepet játszik a szegénység.

A jövő egyik alapvető fontosságú kérdése az, hogy egy alapján véve piacgazdaságra épülő világban, vannak-e olyan társadalmi érdekek és erők, amelyek képesek a szegénység okainak megszüntetésére, vagy mérséklésére?

Nyilvánvaló, hogy különösen olyan világ, amelyik a piaci rendszer alapján működik feltételez és eltűr bizonyos egyenlőtlenségeket, amelyek a tulajdonviszonyokra, a jövedelmek közötti különbségekre épülnek. A volt szocialista országokban is hangsúlyt kaptak a képzettség, a végzett munka és felelőség alapján szükségesnek tekintett jövedelem különbségek. Az egyenlőtlenségek nagymértékű kieleződése, a szegénység és a nyomor növekedése, a mély-nyomor állandósulása, a társadalmi mobilitás lehetőségének a hiánya, a társadalmi kirekesztettség végső soron aláássák az adott rendszerek és társadalmak működőképességét, fenntarthatóságát. Sok egyedi tényezőzők is függ az, hogy egy adott társadalom mikor éri el ezt a szintet. A struktúrák megmerevedése, a társadalmi mobilitás hiánya, a „kirekesztettek” az elesettek

arányának jelentős növekedése képezheti ilyen helyzethez azt a közeget, amelyben a feszültségek kialakulhatnak. A volt szocialista országokban sokan a rendszerváltást tekintik olyan mérőföldkőnek, amelyik a magántulajdon meghatározóvá válásával, a teljes foglalkoztatottság biztonságának felszámolásával, a munkaerőpiac meghatározott mértékű liberalizálásával és a társadalmi transzferek átalakításával új feltételeket teremtett az egyenlőtlenségek és a szegénység növekedéséhez. Egyenlőtlenségek, amelyekben meghatározó szerepe volt a politikai hatalomban elfoglalt helynek és részben a társadalmi statusnak természetesen ezekben a társadalmakban is voltak. Az ellenőrizetlen, korlátlan piaci viszonyok azonban sokkal nagyobb egyenlőtlenségek kialakítására képesek, különösen akkor, ha ezeket a politikai struktúra is segíti, s a gazdasági és politikai pozíciók könnyen átjárhatóak. A rendszerváltás lényegében segített a volt szocialista országok megmerevedett struktúrájának felszámolásában. A többpártrendszer, a személyes szabadság és választási lehetőségek növekedése, az önálló egzisztencia teremtésének szabadsága és lehetőségei, a határok megnyitása, nagymértékben megnövelték a társadalmi mobilitást Magyarországon is. Annak ellenére pl. hogy az ENSZ Fejlesztési programja által számított „emberi fejlődés mutató” szerint Magyarország a 28 helyről a 43 helyre csúszott a rendszerváltás első évtizedében, a jövedelem elosztási mutatók romlása még nem volt „drámai”. A létminimum alatt élők a magyar társadalom 26%-át tették ki, a mélyszegénységben élők aránya 14% körül volt a 90-es évek második felének átlagában, ami nagyjából az angol szintnek felelt meg. 1987-ben a lakosság legszegényebb 10%-a a jövedelmek 4,5%-át kapta, a leggazdagabb 10% pedig a 20,9%-át. Az arány tehát kb. 1:4 volt. 1999-ben a legszegényebb 10%-a a jövedelmek 2,7%-át kapta, a leggazdagabb 10% 28,1%-át, az arány 1:10-re változott, tükrözve az egyenlőtlenségek növekedését. Kérdéses, hogy a vagyoneelosztás ma már alig mérsékelhető egyenlőtlenségei a jövőben milyen mértékben járulnak majd hozzá a jövedelem elosztás terén az egyenlőtlenségek növekedéséhez, s rontják majd a mobilitás szemszögéből fontos esélyeket, a hozzáférhetőséget az oktatási rendszerhez, a különböző, az egyén felértékelődése szemszögéből fontos, más lehetőségekhez.

Nemzeti programok és nemzetközi együttműködés a szegénység elleni küzdelemben

A kormányok a világ legtöbb országában kialakítottak a szegénység elleni programokat. Ezek között a társadalombiztosítás, a segélyezés a legáltalánosabbak. Nem ismeretlenek a munkahelyteremtő, az átkepzési programok sem. A fejlődő országok többségében is vannak ilyen programok.

A múltbeli nemzetközi tapasztalatok szerint a piaci viszonyok csak meghatározott feltételek mellett képesek elősegíteni a szegénység csökkentését. Ezek a feltételek a következők voltak.

- a) a gazdasági növekedés és a népesség növekedésének harmonizálása,
- b) gyors és tartós gazdasági növekedés,
- c) magas szintű és növekvő a kereslet a munkaerő iránt,
- d) a falusi lakosság döntő többségének földhöz, illetve állandó munkalehetőségekhez juttatása s megfelelő értékesítési lehetőségek számukra,
- e) ha a tőke mindenki számára viszonylag könnyen biztosítható,
- f) ha az oktatási rendszer, legalább a funkcionális írástudás biztosításához a lakosság döntő többsége számára elérhető.
- g) foglalkoztatás barát és szociális irányultságú állami politikák, amelyek képesek mérsékelni a vagyon és jövedelemelosztás egyenlőtlenségeiből fakadó problémákat. (pl. a szegények jövedelmeinek növelése közmunkákkal, a munkahelyteremtés állami támogatásával, fogyasztásuk, lakbérük stb. szubvencionálásával, a legszegényebbeknek nyújtott egyéb „cél támogatással” enyhítheti a gondokat.)
- h) a fenti feltételek megvalósítását elősegítő és ösztönző nemzetközi együttműködés.

Csak néhány országnak sikerült teljesíteni ezeknek a feltételeknek többségét. Az államok jelentős része képtelennek bizonyult erre. Egyrészt hiányzott és ma is hiányzik a politikai elkötelezettség. Másrészt korlátozottak a rendelkezésre álló anyagi eszközök, s az intézkedések rendszerint csak a lakosság igen szűk rétegére terjednek ki, elsősorban a városokban. Fontos probléma az is, hogy a politikai és gazdasá-

gi intézmények hiánya vagy gyengeségei miatt képtelenek átfogó programok megfogalmazására és megvalósítására.

Igen jelentős az, hogy a fejlett államok nemzetközi segélyezési szervezetei, a kormányközi szervezetek többsége és sok nemzetközi társadalmi szervezet és mozgalom is segíti a fejlődő országokat a szegénység elleni harcban. A XXI. század elején ez a feladat jelentős súllyal szerepel a nemzetközi fejlesztési együttműködésben. A bilaterális együttműködési programokkal előadásom keretében nem foglalkozom. A multilaterális programok közül is döntően az ENSZ szerepért fogom ismertetni. Az ENSZ keretei között alakult ki a legátfogóbb és a legsokoldalúbb multilaterális együttműködési program a szegénység ellen. Az ENSZ elemző, normatív, operatív, kezdeményező és koordináló szerepet is játszik a szegénység csökkentésében illetve mérséklésében.

Az ENSZ Alapokmány 55 cikkelye tartalmazza a teljes foglalkoztatottsági elkötelezettséget. Roosevelt amerikai elnök 1945-ben megfogalmazta a globális emberi biztonság alap gondolatát, miszerint: „a békéért két fronton kell harcolni, az első a biztonság frontja, ahol a győzelem a félelem nélküli életet jelenti, a másik a gazdasági és a szociális front, ahol a győzelem a szükségtől való megszabadulást eredményezi.”

Az alapokmány kimondja: „az Egyesült Nemzetek elő fogja mozdítani: a) az életszínvonal emelését, a teljes foglalkoztatást, valamint a gazdasági és szociális haladás és fejlődés feltételeit; ...”.

56 cikkely: valamennyi tag kötelezi magát arra, hogy az 55. cikkben felsorolt célok elérése érdekében a szervezettel együttesen és külön együttműködik.

Igen fontos az. Emberi Jogok Egyetemes Deklarációjának megállapítása is: /1948 dec./.

„Mindenkinek joga van olyan életszínvonalhoz, amelyik saját magának és családjának egészségét és jólétét biztosítja, beleértve az élelmezést, a ruházkodást, lakást, orvosi ellátást és a szükséges társadalmi szolgáltatásokat, valamint a jogot a biztonsághoz, munkanélküliség, munkaképtelenség, megözvegyülés, időskor, vagy más, az egyénen kívülálló okokból bekövetkező megélhetési lehetetlenség esetén”

Tovább bővítette és tette a fentieket konkrétabbá az ENSZ egyezségokmány a gazdasági és szociális jogokról. Ezeket megerősítette Az Emberi Jogok Világkonferenciája 1990-ben s kimondta, hogy a szegénység szélsőséges formái és a társadalmi kirekesztettség az emberi jogok megsértését jelentik.

Mindezekén kívül még 35, valamennyi állam által megszavazott ENSZ határozat ajánlás és deklaráció van érvényben.

Mit tett az ENSZ az elmúlt évtizedekben a fentiek érdekében?

Lényegében a következő területekre összpontosult munkája, amelyben természetesen az egész ENSZ rendszer részt vett:

1. figyelemfelhívás a problémákra, a szegénység okainak és következményeinek elemzése, statisztikai adatok, kiadványok, jelentések keretében;
2. nemzetközi és világkonferenciák, csúcstalálkozók, szakértői tanácskozások keretében politikai és szakmai párbeszéd szervezése az államok között a szegénység problémájáról és a tennivalókról;
3. nemzetközi magatartási ajánlások és normatív célok megfogalmazása, s elfogadtatása;
4. azoknak a területeknek meghatározása, amelyeken nemzetközi együttműködés szükséges, általában, s a közösen meghatározott célok elérése érdekében;
5. a nemzetközi emberbaráti segélynyújtás állandó szervezeteinek és szervezeti hálózatának kialakítása, szükséghelyzetek kezelése és ilyen esetekben speciális programok működtetése;
6. a nemzetközi szervezetek szociális emberbaráti tevékenységének koordinálása. (UNDP UNICEF, WHO, ILO, UNESCO, HABITAT, UNEP, UNFPA, EFP stb.)

A szegénység elleni küzdelemnek fontos mérföldköve volt az ENSZ keretei között 1995 márciusában, Koppenhágában szervezett, a világ szociális problémáival foglalkozó globális csúcstalálkozó, 185 ország, 117 állam és kormányfő részvételével hirdeti meg a harcot a szegénység ellen, s egy átfogó globális programot fogadott el a szociális nyomor enyhítése érdekében.

A Koppenhágai Deklaráció 10 fontos területet emelt ki, amelyben a világ államai politikai kötelezettséget vállaltak a közös cselekvésre. Ezek között kiemelkedő fontosságú a szegénység felszámolása a világon, nemzeti intézkedésekkel, s a nemzetközi együttműködés előmozdításával.

A Világszervezet 50. jubileumi közgyűlése az 1996-os esztendő a szegénység elleni küzdelem évének, s az 1997–2006 közötti évtizedet a szegénység legrosszabb formái felszámolása évtizedének deklarálta.

Az ENSZ millenniumi közgyűlése 2000-ben lényegében az 1995-ben elfogadott szociális programot fejlesztette tovább és ennek alapján konkrét célokat tűzött ki, amelyet Millenniumi Fejlesztési Célokként deklaráltak az állam és kormányfők.

A jövőorientált program társadalmi céljai 2015-ig terjednek, s a világ legsúlyosabb problémáit kívánják enyhíteni. A program fő céljait az alábbiakban foglalom össze:

- a) A szegénység és az éhség radikális csökkentése. Felére csökkenteni a legszegényebbek és az éhezők számát.
- b) Általánossá tenni az alapfokú oktatást. Elérni azt, hogy a lányok és a fiúk elvégezzék ezt a szintet.
- c) Előmozdítani a nők egyenlőségét és képzettségüket növelni.
- d) Csökkenteni a gyermekhalandóságot. Az öt éven aluliak halandóságát kétharmaddal csökkenteni.
- e) Javítani a szülő nők egészségi viszonyait, a gyermekágyi halálozást kétharmaddal csökkenteni.
- f) Harcolni az AIDS, a malária és más betegségek ellen.
- g) Előre lépni a fenntartható környezeti fejlődés terén: integrálni a környezeti és a gazdaságpolitikát, felére csökkenteni a tiszta vízhez nem jutók arányát, radikálisan javítani 100 millió nyomortelepen élő ember helyzetét.
- h) Globális partneri viszony a fejlődés érdekében.
Növelni a fejlesztési támogatást
Elősegíteni a bejutást a piacokra.
Kezelhetővé tenni az adósságot.

A fenti célok tekintetében egyetértés alakult ki az államok között. Sokkal nehezebbnek bizonyult azonban a válaszadás azokra a kérdésekre, hogy a fentieket hogyan, mely államok hozzájárulásával kívánják megvalósítani, s hogy mindez mennyibe kerül?

A feladatok egy részét természetesen a fejlődő országoknak kell megvalósítani saját erőből. Ehhez a gazdaság fejlesztésére, helyes, áttekinthető kormányzásra, a korrupció visszaszorítására, igazságosabb jövedelemelosztásra és a szociális szolgáltatások jelentős bővítésére lenne szükség. Megvalósíthatatlanok azonban a célok. A nemzetközi támogatás jelentős bővítése nélkül.

A Világbank közgazdászai kiszámították, hogy a fenti célok megvalósítása mennyibe kerülne a fejlődő országoknak. A számítások szerint a szegénység csökkentéséhez a jelenleginél évi 54–62 milliárd dollárral többet, oktatási célokra 10–30 milliárd dollárral többet, az egészségügy fejlesztésére 20–25 milliárd dollárral többet, környezeti projektekre évi 6–21 milliárd dollárral többet kellene költeni. Ez összesen évi 100–140 milliárd dollár többletkiadást jelentene. Ennek egy része belső felhalmozás növeléséből lenne megvalósítható az elképzelések szerint, de több mint feléhez külső források kellene.

Sokan az Európai Uniótól várják a támogatás növelését, s azt remélik, hogy az EU a szegénység elleni küzdelem legfőbb nemzetközi bástyájává válik. Az adatok szerint, szerepe már ma is igen jelentős a nemzetközi segélynyújtásban, s általában a humanitárius tevékenységekben.

A nemzetközi szervezeti hálózat tevékenységét az adott területen a múltban is sok bíráló érte, s éri ma is.

Egyes, főleg konzervatív szakértők és politikusok szerint az ENSZ rendszere az adott területen eltúlozza a problémákat és túldramatizálja a helyzetet. Válságretorikával igyekszik hatni a közvéleményre.

A másik végletet alkotják az olyan bírálatok, miszerint az ENSZ viszonylag keveset tesz, de annál több illúziót kelt a szegénység felszámolásának, mérséklésének lehetőségéről, a mai világgazdasági egyenlőtlenségek, érdek és értékviszonyok mellett.

Ugyanezek a vélemények bírálják a Világbankot és a Valutaalapot is. Szerintük a két szervezet két-szintű. Egyrészt kiadványaikban a szegénység elleni fellépést propagálják, másrészt maguk is felelősek ennek terjedéséért. A bírálatok szerint nem befolyásolják e szervezetek kellőképp a helyi elitek magatartását, különösen a társadalmi kirekesztéssel, a gazdasági és szociális jogok megtagadásával, a jövedelem-elosztás egyenlőtlenségeinek előmozdításával kapcsolatban.

A Millenniumi ENSZ Közgyűlés vitáiban és a különböző egyéb konferenciákon megfogalmazódott olyan bírálat is, hogy az ENSZ humanitárius tevékenysége nincs megfelelően összehangolva, sok a selejt, s az ENSZ programjai nem elég hatékonyak az eszközök felhasználásában.

Az ENSZ reformjának közelmúltban megfogalmazott célkitűzései foglalkoznak ugyan az emberbaráti feladatok kezelésének hiányosságaival a Világszervezetben, de ez meglehetősen rövid és gyenge része a vonatkozó dokumentumnak. Tény ugyanakkor az, hogy az ENSZ titkárságának szociális főosztálya és ennek részlegei kitűnő elemzéseket és igen részletes javaslatokat dolgoztak ki a közelmúltban. remélhetőleg ezek nagyobb teret kapnak majd a 2005-ös közgyűlésen, a Millenniumi Program eddigi teljesítéséről szóló jelentésben és ennek vitájában.

Összefoglalva, a globális elemzések arra utalnak, hogy a szegénység problémáival a világnak még hosszú ideig foglalkozni kell. Ennek kérdései napirenden maradnak a Világszervezetben. Az új programok, új megközelítési módok realisabbá teszik munkáját. Nyilvánvaló azonban, hogy a nemzetközi együttműködés csak kiegészítő és támogató szerepet játszhat. A fő feladatokat az adott államok keretei között, az adott társadalomnak és intézményeinek kell megoldani.

Hivatkozások

- [1] Natural and Political Observations and Conclusions upon the State and Conditions of England, 1696. Hivatkozás R.Stone:Some British Empiricists in the Social Sciences, 1650-1900.Cambridge, 1997.
- [2] B.S. Rowntree: Poverty: A Study of Town Life, London, 1901. A munka az angliai York város lakóinak helyzetét elemezte.
- [3] We Peoples. United Nations in the 21st Century. United Nations. Report of the Secretary General. New York. 2000. P. 19
- [4] The Economist, June 16 2001.
- [5] United Nations Division of Social Policy and Development, 2003
- [6] UNDP. Human Development Report, 2000.
- [7] Economic Trends in Hungary,an ECOSTAT publication 2001 No. 2. P. 24
- [8] Lásd pl. Martin Wolf:Why Globalization Works.Yale University Press, 2004
- [9] Joe Stiglitz:Globalization and its Discontents.2003.